

schemata. The the case study of the imagery representing American folklore balladry was carried out from the view point of the imagery potential to function in the text. The results make it possible to plot integrated diagrams exposing the invariants of conceptual prospectives of two main concepts of the investigated ballads. Deep understanding the ways the imagery system functions effects the degree of a successful text interpretation.

Key words: word image, conceptual scheme, basic frame, linguocognitive process.

Стаття надійшла до редколегії
09.09.2015 р.

УДК 821.161.2-311.6.09 «19»

Оксана Сушко, Юлія Туркіна

Проблема смерті в романі В. Барки «Жовтий князь»

У статті розкрито вражальні картини голодомору 1932–1933 рр. в Україні, показано антигуманну мораль тоталітарного, чужого людській природі суспільства. Символічне втілення містичного тотального зла в образі *Жовтого князя* проходить через весь твір. Проблема знищення тоталітарною системою людського в людині пов'язана в романі з проблемою повного ігнорування владою особистості, перетворення всіх і кожного в безлику масу, якою легко було б керувати.

Ключові слова: голодомор, антигуманна мораль, індивідуальність, безлика маса, тоталітарне суспільство, зло, символ *жовтого князя*.

Постановка наукової проблеми та її значення. Страшні, вражальні картини голоду 1932–1933 рр. в Україні лягли в основу змісту роману В. Барки «Жовтий князь». Дедалі настирливіше, із щораз вищою експресією входить голод у життя українського села Кленотичі, у якому відбуваються найголовніші події твору, і зокрема в конкретну родину Мирона Даниловича Катранника. Він поступово руйнує звичний селянський побут, збиває усталений віками ритм важкої хліборобської праці, яка перестає бути сенсом життя та перетворюється в омріяне недосяжне благо, гасить внутрішній вогонь душі й насамкінець запановує повновладно – справді жовтим князем.

У романі «Жовтий князь» В. Барка не лише зафіксував спільність людей, котра вимирає, духовну роз'єднаність окремих особистостей, частина яких безповоротно перетворилася в однотипні гвинтики державної машини. Йому також удалося передати психологічний стан людини, яка *усвідомлює* себе, своїх рідних у полоні екзистенційного відчуття страху, самотності, безвиході. Автор намагається переконати нас у тому, що людей по-справжньому єднають спільне горе, віра, традиція, родина, любов, добро, ідея, але та, яка втілює в собі гуманістичне начало. Адже чим більше сіється зла, тим більше люди роз'єднуються, відчужуються один від одного, *божеволіють* у безсиллі подолати метафізичну самотність.

Отже, екзистенційний, тобто буттєвий світ, у якому править бал *жовтий князь*, руйнується, люди роз'єднуються, їх переслідують і фатально наздоганяють метафізична самотність та знищення.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Штучний голод – найстрахітливіший злочин проти людяності у світовій історії – був апофеозом масового фізичного винищення української людяності, яке спланувала й реалізувала комуністична партія. Великий голодомор, розкуркулення, колективізація, репресії – усе це призвело до фізичного й морального терору, до того, що український народ зазнав непоправних утрат. Про цей нечуваний за своїми масштабами й жорстокістю злочин комуністичної партії вже написано багато спогадів і виконано та опубліковано низку актуальних досліджень, серед яких – художньо-біографічна повість А. П. Мощного [5], стаття Л. Панченка «Скошені голодомором» [6], розвідка Т. Салиги [7]. Але одне з найгрунтовніших досліджень – робота «Жнива скорботи: радянська колективізація і голодомор» англійського вченого Роберта Конквеста, одного з найвідоміших дослідників радянської історії [4].

Над дослідженням трагічної сторінки нашої країни працювали також такі історики й публіцисти, як В. Л. Савельєв, В. Маняк, Л. Коваленко та багато інших, які подають глибокий історичний аналіз цієї соціальної катастрофи.

Твір В. Барки просто-таки перенасичений страшними фактами, подіями-реаліями чорного лихоліття. Трагедію 1933-го письменник осмислює через біблійне пророцтво як результат запрограмованого геноциду, що його здійснювали партія більшовиків та її вожді, які асоціюються з фатальним диявольським знаком «ббб». Звір із цим знаком постає з розповідей подорожнього в жовтому одязі – так через весь роман проходить символічний образ Жовтого князя, котрий несе смерть, горе, страждання, суцільне нищення та руйнацію, спустошує не тільки землю, а й душі людські.

Мета статті – висвітлити художню майстерність Василя Барки в змалюванні вражальних картин голодомору 1932–1933 рр. в Україні.

Голодомор 1932–1933 рр. – глибока рана в душі українського народу. Скільки болю, муки, жаху, брехні зазнав наш народ. Духовно-моральний стан сучасного українського суспільства засвідчує, що голодомор був засобом для винищення, упокорення всього українського селянства, насадження йому бездуховності й німої рабської покорі. Вороги нашого народу спочатку нищили душу народу, внутрішні храми людей, а згодом – духовні храми, християнські святині народу. Насаджувалася мораль, у якій людина – гвинтик еволюції світу, що притаманно для тоталітарних режимів загалом. Уважаючи своїм основним завданням критику релігійної моралі, комуністична етика намагалася виростити пустоцвіт у душах нашої молоді. Розходження слова й діла, думок і вчинків, роздвоєння особи, коли одне говорять, інше думають та роблять, – усе це характерний наслідок такої моралі.

Відповідно до мети визначаємо такі **завдання статті**:

- схарактеризувати духовно-моральні наслідки голодомору в Україні;
- дослідити проблему смерті, породжену антигуманною сутністю тоталітарної системи, у творі В. Барки «Жовтий князь».

Духовне спустошення – головна мета голодомору, унаслідок якого його виконавцям стало набагато легше впроваджувати войовничий атеїзм, що призвів до руйнування християнських храмів, спалення ікон, нищення придорожніх хрестів, фігур Божої Матері. Голодомор в Україні – це велике зло історії українського народу. Воно спричинило нищення не лише фізичного життя українців, а й релігії.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В. Барка прагнув порушити чимало болючих проблем української нації, України як підневільної, а не суверенної держави. Митець хотів, використовуючи вражальний життєвий матеріал, показати світові той розхвалений «рай» радянського життя, справжню антигуманну мораль тоталітарного, чужого людській природі суспільства. Його опис, розповідь, образ, деталь, пейзаж, картина повсякчас набувають символічного, а тому й узагальнювального змісту, притчевого підтексту. Однак це не притлумлює актуальності звучання багатьох таких «вічних» морально-філософських понять, як життя і смерть, любов і ненависть, віра й безнадія, вірність і зрада, батьки й діти, зло та добро, натовп й індивідуальність. Навпаки, ці поняття виступають оголено, на вістрі екстремальних ситуацій, у яскравих контекстах, які розкривають їх справжній сенс. Наскрізна проблема «розвінчання „процвітаючого” радянського суспільства».

Занурюючись у страшні реалії штучного голодомору 1932–1933 рр., Василь Барка не міг оминути проблеми антигуманної сутності всієї тоталітарної системи, яка породжує подібні явища, фальшивості проголошуваних нею гасел соціальної рівності, уселюдського братерства, щастя для всіх. Уже на перші сторінки роману проривається різкий контраст у поділі людей на господарів становища й безправних рабів, на ситих та голодних. Цей поділ узагальнений, найточніший і посправжньому «модерністичний» [6, с. 3].

Є в романі вражальна алегорична сцена: Мирона Катранника, який вирушив у пошуках хліба на Воронежчину, й інших, таких же беззахисних та знесилених голодом людей жорстоко викидають із поїзда разом зі «шпалами і обаполами, облитими смолою» в прірву. Цією деталлю наголошено зведення до абсурдності, обезцінення життя людини, абсолютну нівеляцію її індивідуальності. Усе це (люди й шпали) єдиною масою з високого насипу котиться донизу в страшну вогненну прірву, яка асоціюється з безоднею, пеклом. Лише дивом Катранникові вдалося зачепитися за дерево й не впасти до тієї прірви, хоч більшість потрапила туди ж відразу. Він вибрався, один із небагатьох, навіть повернувся додому – і лише на порозі власної хати його наздогнала смерть. У цій невеликій, але вражальній експресивній сцені метафорично втілено загальний перепакокаліпсичний стан усього

радянського суспільства. Голодні діти Мирона Даниловича не відразу кинулися їсти роздобутий такою ціною – батьківською смертю – хліб. Ця друга сцена – логічне продовження першої – вона поглиблює думку, що це не стихійний тимчасовий голод. Трагічні події ляжуть важким тягарем недовіри, розпачу, страху, застороги українському селянству на майбутнє, безповоротно зруйнують глибинне ментальне коріння, що пов'язувало впродовж багатьох століть його із землею. Порятунок жителі Кленоточів шукають у місті – там, де не вирощується хліб. Після страшних і повчальних 30-х українське селянство буде дедалі настирливіше втікати в міста, а радянське суспільство боляче переживатиме чимало кризових не лише економічних, а й морально-етичних наслідків тих масових міграцій. Поступово мілітиме, висихатиме духовне джерело національної мови, традицій, звичаїв, історичної пам'яті, культури загалом.

У центрі уваги письменника – сім'я Катранників: старенька бабуся, батько, мати, трое дітей. Це дружна й працьовита родина, хлібороби за покликанням та інтелігенти за висотою духовних запитів. Життя родини перетворюється на постійний пошук чогось їстівного, щоб вижити, вистояти [3, с. 10].

Симпатія письменника до головних героїв виявляється в тому, що дорослих він величає не інакше, як іменами та по батькові: бабуся – Христина Григорівна, господар – Мирон Данилович, його дружина – Дарія Олександрівна. Невтомна праця, любов до дітей, вірність християнським заповідям вирізняє цю сім'ю як носія найприкметніших рис української ментальності. Добрим ангелом-охоронцем є старенька бабуся, яка втілює мудрість народного досвіду й прості закони народної педагогіки. Мирон Катранник *«був світлим словом і серцем»*. Ця світлість та сердечність виявляються в кожному його вчинку, слові, жесті, думці. Він до останнього подиху намагається врятувати родину від голодної смерті. Катранник задрижав весь і простягнувся сухокожими пальцями, уже божеволіючи, до відкритого мішка... Штрихом *«...тільки здогад проблиснув, це підстроєно наперед мене погубити...»* автор наголошує, що для Мирона Даниловича показати місце схову чаші означає те саме, що продати душу дияволу, погубити, перекреслити себе як людину [1, с. 85].

Ось так і далі випробовуватиметься на духовну міцність і моральну стійкість характер Мирона Даниловича. Ще не в одній ситуації він, напівмертвий від голоду український хлібороб, залишатиметься доброю, чуйною, порядною людиною, особистістю, котра не підкорилася ні чужій волі, ні, видавалось би, всепоглинальній силі *жовтого князя*.

Саме з Катранниками пов'язаний один із найпотужніших мотивів *«Жовтого князя»* – **емоційний мотив материнства**. «Звучить» він у зачині твору й у його фіналі, але виконує там протилежні функції: на початку втілює тріумф найвищого й найсвятішого єднання – матері та дитини, наприкінці – крах цього єднання під руйнівною дією зла. Однак цей розрив між матір'ю й дитиною тільки зовнішній, фізичний і аж ніяк не екзистенційний, духовний. Свою самотність малий Андрійко усвідомив лише тоді, коли серцем відчув, що нема вже коло нього *«найдобрішої душі у світі: його мамі»*. Але це усвідомлення тільки посилило його надію знайти її, підштовхнуло швидше вирушити в дорогу [2, с. 131].

Емоційно вражальною є розповідь про смерть старшого сина Катранників Миколки. Вона передається через опис напружених, розпачливих внутрішніх станів батька, матері, реакції менших дітей. Починається поверненням Мирона Даниловича додому, після відвідин Самохи, у якого одержав «два коржиків з качанізми». Після зізнання Миколки *«Я скоро помру»* батько *«неспроможний слово вимовити; душа скована...»*. Далі розкривається його внутрішній стан: *«Здавалося, серце западає в яму. Так пробув довго коло первістка. Вийняв з кишені коржик і поклав синові в руку: чути, яка холодна долоня в нього і зовсім безвільна»* [1, с. 72].

Зображені Василем Баркою діти серйозні та дорослі – не за віком, а за гирким життєвим досвідом, здобутим через голод. Навіть смерть вони сприймають мудро, як старі люди: *«...син піднімає руку розпачливо: ніби тоне в річці і знак подає, захлинаючись і б'ючися останніми зусиллями. Підбігли до нього, але він зітхнув, як з важкої гіркоти, і стих»*. Так помирає первісток Катранників, так спокійно йде із життя Оленка.

З усієї родини залишається жити найменший – Андрійко, перестраждавши дуже багато, найперше – втрату батьків, бабусі, братика й сестрички. Хлопчик має продовжити свій рід, зберегти пам'ять про заховану церковну чашу. Його серце відроджується для нового життя, бо Андрійко починає радіти простим і вічним виявам людського існування: *«Серед зарості, серед гичі – потворної і жорстокої – побачив квіти: з білими промінцями вкруг і охристити очками посередині»* [1, с. 126]. Письменник сповідує думку, що людська душа, вихована на правді, добрі та красі, не може бути

знищена. Осиротілий хлопчик у своїй душі намагається відродити той звичний світ минулого життя, зберегти його недоторканим для посягань зовсім іншого буття.

Навоколишній світ став весь як одна сторона: чужа та ворожа, а він, Андрій, і його мама, і сусіди, що живі тримаються, – друга сторона, у якій втрачено мир із першою; треба стерегтися на кожному кроці [1, с. 144].

У творі домінує жовтий колір – колір вимирання, виснаження, здичавіння, безнадії, яку несе голод – *жовтий князь*. Жовте обличчя в Отроходіна, у місті жовтіють кам'яні будівлі, зловісний звір на картині Катранника теж жовтого кольору.

Від села залишилася пустка, руїна. Поступове згасання свідомості селян від голодних мук закінчується смертю. Далі з уражальними натуралістичними подробицями Барка розгортає картини – історії людоїдства, самогубства, голодних мук, пошуків хоч якоїсь їжі на зимових полях – усі вони постають крізь призму сприймання героями. Такий спосіб оповіді підсилює відчуття достовірності, правдивості зображуваних картин.

Усе, що відбувається із жителями Кленоточів під час голодомору, розкриває моторошну сутність тоталітарної держави, яка своїх громадян, селян-хліборобів із діда-прадіда, зумисне штовхає в голодну прірву, із якої їм, здається, уже ніколи не вибратися. Особливо багато уваги приділено головному героєві – Мирону Катраннику, бо саме він утілює національний характер у «Жовтому князеві» і є носієм авторської ідеї нескореності духу українця.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. В. Барка, алегорично змальовуючи тоталітарне суспільство, моделює процес його руйнації, перепакокаліпсичний стан. Кульмінація цієї моделі – історія життя селянської родини Мирона Катранника, у якій поступово вимерли всі: бабуся Харитина Григорівна (берегиня матріархального українського роду), мати й батько, їхні діти Миколка й Оленка. Залишився лише наймолодший пагінець сім'ї – Андрійко. Ця велика дружна родина, у якій завжди панували лад, взаєморозуміння, культ праці й любові, утілила у своїй трагічній історії долю всього українського селянства, якому судилося у ХХ ст. витримати важке випробування на міцність не лише фізичну, а й духовну. Ця трагічна історія родини пов'язана й з історією їхнього гнізда – селянської хати, на яку й припав перший удар «саранчею з столиці». Хату спустошують до невпізнання вже відразу. У цьому – підтекст: для українського селянина руйнування хати означає початок смерті його самого. Повернулася із церкви мудра й розважлива Харитина Григорівна, хранителька родинного затишку, давніх традицій, звичаїв, віри – і не впізнала завжди білу, їхню чепурну хату.

Отже, *зло* в «Жовтому князі» настільки всебічне, що складається враження, ніби воно розливається вогненною поглинальною жовтою рікою по всіх сторінках твору. Панування *жовтого князя*, як символічного втілення містичного тотального Зла й водночас конкретного його вираження в системі та її реальних носіях, поширюється скрізь. Воно повсюдне й невитравне, воно вічне. Так само, як і вічне *добро*, що завжди протистоїть *злу* і в житті, і в самій людині.

Авторська антибайдужість проявляється передовсім у тому, що, усупереч загальній песимістичності реально-конкретного матеріалу, Барка робить оптимістичним й обнадійливим закінчення свого загалом досить похмурого «Жовтого князя», тобто вселяє людині надію в перемогу добра над злом.

Джерела та література

1. Барка В. Поезія. Повість «Жовтий князь» / В. Барка – К. : Наук. думка, 1999. – 326 с.
2. Бернадська Н. І. Українська література ХХ століття / Н. І. Бернадська. – К. : Знання-Прес, 2006. – С. 129–133.
3. Дроботько Н. Характеристика родини Катранників / Н. Дроботько // Дивослово. – 2000. – № 6. – С. 9–14.
4. Конкевест Р. Жнива скорботи: радянська колективізація і голодомор / Р. Конкевест – К. : Либідь, 1993. – 384 с.
5. Мощний А. Страшна правда голодомору / А. Мощний. – Львів : [б. в.], 2000. – 175 с.
6. Панченко П. Скошені голодомором / П. Панченко // Слово Просвіти. – 2008. – 10–16 січ. – С. 3.
7. Салига Т. Василь Барка / Т. Салига // Історія української літератури ХХ століття. – К. : [б. в.], 1995. – Кн. 2, Ч. II. – С. 205–211.

Сушко Оксана, Туркіна Юлія. Проблема смерті в романе В. Барки «Желтый князь». В статтю розкриваються вражаючі картини голодомора 1932–1933 гг., в Україні, показана антигуманна мораль тоталітарного, чужого людській природі общества. Символічне втілення містичного тотального *зла* в образі *жовтого князя* проходить через все произведение. Проблема уничтожения тоталітарної системою чело-

веческого в человеке связана в романе с проблемой полного игнорирования властью личности, превращение всех и каждого в безликую массу, которой было бы легко управлять.

Ключевые слова: голодомор, антигуманная мораль, личность, безликая масса, тоталитарное общество, зло, символ *жёлтого князя*.

Sushko Oksana, Turkina Yuliya. The Problem of Death in the Novel by V. Barka «Yellow Prince». In the article there is presented the material revealing the impressive pictures of the Holodomor (Great Famine) in Ukraine in 1932–1933, there is shown inhumane totalitarian morality of the society alien to human nature. Symbolic embodiment of the mystical total Evil in the image of Yellow Prince goes through all the literary work. The problem of the destruction of everything human in a man by the totalitarian system in the novel is connected with the problem of complete ignoring a personality by the power, turning everyone into the faceless mass which can easily be controlled.

Key words: the Holodomor (Great Famine), inhuman morality, personality, faceless mass, totalitarian society, evil, symbol of *yellow prince*.

Стаття надійшла до редколегії
02.08.2015 р.

УДК821.161.2'82-94(4777.8)

Марія Федунь

Белетристичний компонент у західноукраїнській мемуаристиці першої половини ХХ століття

У статті проаналізовано масив споминів Західної України перших десятиріч ХХ ст. Зокрема, автор докладно зупиняється на подорожній «Венеції» Осипа Назарука. Збагачений белетристичним компонентом, елементами еґо-белетристики, твір галицького письменника став окрасою вітчизняної мемуаристики.

Ключові слова: мемуари, мемуаристика, спомини, спогади, белетристика, еґо-белетристика, дигресія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз досліджень цієї проблеми. Минулого століття в літературознавстві побутували такі звичні для нас терміни, як «маргінальна література», «елітне письменство», «література факту» та ін. Нині ж у широкому науковому послуговуванні, крім названих, використовують визначення «література № 2», «література №1» і подібні. Так, українське письменство багатобарвне. Як слушно стверджує С. Філоненко, масив літературних явищ – неоднорідний та багаторівневий. На нашу думку, література – це своєрідний мікс, особливо ж тоді, коли йдеться про мемуаристику. У цьому сенсі, за М. Черняк, мистецтво слова є мультилітературою, тобто конгломератом рівноправних, хоча й різноорієнтованих за своїм характером, а також різноякісних за рівнем виконання літератур. Має рацію Я. Поліщук, стверджуючи: література не становить органічної єдності, а розкладається на кілька підсистем. Уважаємо, що елементи цих підсистем взаємопов'язані та приречені на взаємопроникнення, що дає змогу митцям подавати якісні оригінальні твори.

Так, погоджуємося: художня література – не звичайне механічне нагромадження фактів, їх автоматична сума, – письменство функціонує як складний природний механізм, здатний до самоорганізації. Експериментатором у цій її властивості виступає автор. І він, думаємо, не погодився б на такий некоректний поділ письменства, як «література № 2», «література №1». Більш прийнятливими, як на нашу думку, є сучасні терміни «мідл-література» (якісні твори масового письменства), «мультилітература» та ін. Не станемо заперечувати, що часто-густо популярна белетристика вноситься в тексти інших жанрів, зокрема мемуарної літератури.

Оскільки в процесі дослідження західноукраїнської мемуаристики перших десятиріч ХХ ст., яка ще не ставала предметом глибоких спеціальних синтетичних досліджень (не враховуємо тут, звичайно, нашу монографію «Вітчизняна мемуаристика в Західній Україні першої половини ХХ століття: історичні тенденції, жанрова специфіка, поетика» [4] й інші статті), ми зауважили в ній неабияку оригінальність текстів, тому й хочемо повести мову про це. Предметом уваги обираємо белетристичний компонент цього маловивченого материка української літератури. У цьому й поля-